زانكۆی سلاحەدین _ هەرلێر

Salahaddin University- Erbil

بزاڤی وەرگێڕان لە سەردەمی خەلیفە مأمون(١٩٥-٢١٨ ك)

پڕۆژەی دەرچوونە

پێشكەش بە بەشی (مێژوو) كراوە،وەک بەشێک لە پێداویستییەكانی بەدەستهێنانی بڕوانامەی بەكالۆریۆس لە زمانی ئەدەبی كوردیدا.

ئامادەكراوە لە لایەن :

هیدایەت فكری شۆڕۆ

بەسەرپەرشتی:

د. تارا محمەد خضر

١٤٤٥ كۆچی ٢٠٢٤ زاینی ٢٧٢٤ كوردی

پشتگیریی سەرپەرشتیار

ئەم پڕۆژەی دەرچوونە کە بە ناونیشـــانی بزاڤی وەرگێڕان لە ســـەردەمی خەلیفە مـأمون (٧٥٤-٧٧٥ ک) لە ژێر ســـەرپەرشـــتی من ئامادەکراوە و نووســـراوە بۆ وەرگرتنی بڕوانامەر بەکالۆریۆس لە زانستی مێژوو من پشتگیری دەکەم و ڕازیم کە بەم شێوەیەی ئێستا پێشکەشی لیژنەی تاقیکردنەوە بکرێت.

واژوو

ناو د.تارا محەمەد

مێژوو   /   / ٢٠٢٤

پێشکەش:

* پێشکەش بە خێزانە خۆشەو یستەکەم دایکوو باوکم هەموو ئەو نیعمەتە جوانانەی خودا پێیبە خشیوین

* پێشکەش بە بەشی مێژوو- زانکۆی سەلاحەدین

* پێشکەش بە مامۆستاکانم لە بەشی مێژوو

* پێشکەش بە هاوڕێیانی بەشی مێژوو

سوپاس و پێزانین:

- ❖ سوپاسی بێپایەن بۆ خودای گەورە کە گەیشتین بەم قۆناغەی خوێندنم
- ❖ سوپاسی تایبەتی خێزانەکەم کە هەمیشە هاوکارم بون لە تەواوی قۆناغەکانی خوێندنمدا
- ❖ سوپاسی تایبەتم بۆ سەرپەرشتی توێژینە وەکە تارا محمەد خضر کە زۆر هاوکارم بوون
- ❖ سوپاسی هەموو ئەو هاوڕێیانە دەکەین کە هاوکارم بوون لە تەواو کردنی ئەم توێژی نەوەیەدا

پێڕست

لاپەڕە	بابەت
ب	پشتگیریی سەرپەرشتیار
ج	پێشکەش
ح	سوپاس و پێزانین
١	پێشەکی
٢	گرنگی توێژینەوە
٢	کێشەی توێژینەوە
٣	ئامانجی توێژینەوە
٤-٩	دەروازە (کورتەیەک دەربارەی ژیانی خەلیفە مأمون)
	تەوەرەی یەکەم: هۆکار و سەرهەڵدانی بزووتنەوەی وەرگێڕان
١٠-١٢	باسی یەکەم: هۆکاری سەرهەڵدانی بزوتنەوەی وەرگێڕان
١٣-١٤	باسی دووەم: ئەو کەسایەتی و بنەماڵانەی ڕۆڵیان هەبوو
	تەوەری دووەم: وەرگێڕان لە سەردەمی عەباسی و خەلیفە مأمون بەتایبەتی
١٥-١٦	باسی یەکەم : وەرگێڕان
١٧-١٨	باسی دووەم : گرنگترین کتێب و وەرگێڕانەکانی سەردەمی مأمون

باسی سێیەم : سەرچاوەی بوونی کتێبە وەرگێڕدراوەکان	١٩-٢١
باسی چوارەم : ئەنجامی وەرگێڕان و کاریگەرییەکەی	٢٢-٢٣
دەرئەنجام	٢٤
لیستی سەرچاوەکان	٢٥- ٢٧

پێشەکی

لە سەردەمی (مأمون)دا، بزووتنەوەیەکی بەرچاوی وەرگێڕان ڕوویدا، کە تایبەتمەندی بووژانەوەی چالاکییەکانی وەرگێڕان و دامەزراندنی قوتابخانەی زانستی بەناوبانگ بوو. بە پێچەوانەی ئەو باوەڕە باوەی کە دەڵێن مأمون دەستپێشخەری ئەم بزووتنەوەیە بووە، بەڵگە مێژووییەکان گێڕانەوەیەکی جیاواز پێشنیار دەکەن. سەردەمی مأمون شایەتی بەهێزبوونی وەرگێڕانی زانستی لە زمانە بیانییەکانەوە بەتایبەتی فارسی و یۆنانی بوو. کەسایەتییە دیارەکانی وەک ئیسحاق کوڕی هونەین و عەبدوڵڵای کوڕی موقەفە ڕۆڵی سەرەکییان بینی لە وەرگێڕانی بەرهەمەکان لە زمانی یۆنانی و فارسییەوە بۆ زمانی عەرەبی، بەشدارییان لە دەوڵەمەندکردنی ئەدەبیاتی زانستی عەرەبیدا کرد.[1]

سەردەمی حوکمڕانی مأمون قۆناغێکی بەرزبوونەوەی ئارەزووی وەرگێڕان بوو لە سەرانسەری بوارە جیاوازەکاندا، کە بەهۆی تێکەڵەیەک لە پێداویستییە ئایینی، کارگێڕی، ئابووری و زانستییەکانەوە بوو. ئەم سەردەمە هەڵکشانی وەرگێڕانی بەرهەمە جۆراوجۆرەکانی بەخۆیەوە بینی، لەوانە ئەوانەی لە بواری فەلەکناسی و بیرکاری و پزیشکیدا بوون. بزووتنەوەی وەرگێڕان لە سەردەمی دەسەڵاتی مأمون نەک هەر ئاسانکاری بۆ بڵاوکردنەوەی زانست کرد بەڵکو بناغەی گەشەسەندنی زانستی عەرەبی و پاراستنی حیکمەتی کۆنیشی دانا.

بزووتنەوەی وەرگێڕان لە سەردەمی دەسەڵاتی مأموندا قۆناغێکی گۆڕانکاری بوو کە پردێکی بۆشایی نێوان کولتوور و شارستانییەتە جیاوازەکان دروستکرد و گەشەی فیکریی پەرەپێدا و بەشدارییەکی بەرچاوی لە پەرەپێدانی میراتی زانستی و ئەدەبی عەرەبیدا کرد.

[1] الحياة في عصر الخليفة المأمون ،مؤلف كاتب غير محدد ، ،يروت ٢٠٠٨ ، ص٣٤

گرنگی توێژینەوە:

گرنگی لێکۆڵینەوە لە بزووتنەوەی وەرگێڕان لە سەردەمی مأموندا لە تێگەیشتن لە ڕۆڵی ئەم خەلیفەی عەباسییە لە پێشخستنی و پەرەپێدانی پرۆسەی وەرگێڕان لە سەردەمی ئەودا. مأمون سەرکردایەتی بزووتنەوەی وەرگێڕانی کرد و هانی وەرگێڕان و زانایانی دا بۆ گواستنەوەی زانست و کولتوور لە زمانەکانی دیکەوە بۆ زمانی عەرەبی. لە سایەی هەوڵ و تێکۆشانی ئەودا بزووتنەوەی وەرگێڕان گەشەی کرد و بوو بە پیشەیەکی دامەزراو و سەربەخۆ لە سەردەمی عەباسیدا. ئەم لێکۆڵینەوەیە ڕۆشنایی دەخاتە سەر ئەوەی کە چۆن مأمون کاریگەری لەسەر پێشخستنی وەرگێڕان هەبووە وەک ئامرازێک بۆ گواستنەوەی زانین و تێگەیشتن لە نێوان کولتوورە جیاوازەکاندا لەو سەردەمە مێژووییەدا

کێشەی توێژینەوە:

کێشەکانی توێژینەوە لە بزووتنەوەی وەرگێڕان لە سەردەمی مأمون چەندین لایەن و تەحەددا لەخۆدەگرن. بەگوێرەی سەرچاوەکان، بەشێک لەو کێشانە بریتین لە نەبوونی زانیاریی دروست سەبارەت بە بزووتنەوەی وەرگێڕان لە سەردەمی مأمون، و ناتەبایی نێوان بیروباوەڕی جەماوەری و ڕاستییە مێژووییە سەلمێنراوەکان. هەروەها لێکۆڵینەوەکە ئاماژە بەوە دەکات کە لەوانەیە لە شیکردنەوە و تێگەیشتن لە هۆکارە وردەکانی پشت دەستپێکردنی ئەم بزووتنەوەی وەرگێڕانە لەو قۆناغە مێژووییەدا کێشە هەبێت.تەحەددیاتەکانی بزووتنەوەی وەرگێڕان لە سەردەمی مأمون، بابەتگەلێکی وەک نەبوونی پیشەیی لە وەرگێڕانی عەرەبیدا لەخۆ گرتبوو، کە زۆربەی وەرگێڕانەکان سەرنجیان لەسەر ئەدەب بوو نەک بەرهەمی زانستی. سەرەڕای ئەوەش، پرۆسەی وەرگێڕان بە ئاژاوەگێڕی و هەڕەمەکی تایبەتمەند بوو، بەشێکی بەرچاو لە کتێبە وەرگێڕدراوەکان سنووردار بوون بە سەرچاوەی ئینگلیزی و فەرەنسی، زمانەکانی دیکەیان پشتگوێخستبوو. جگە لەوەش وەرگێڕانی عەرەبی نەگەیشتە ئاستێکی بەرزی پیشەییبوون، زۆرجار لە ئەنجامی هەوڵی تاکەکەسی بوو نەک پرۆسەی دامەزراوەیی. هەروەها ئەم بوارە کراوەیی نەبوو بەرامبەر بە ڕەوتە فیکرییە جۆراوجۆرەکانی ڕۆژئاوا.

ئامانجی توێژینەوە:

ئامانجی لێکۆڵینەوە لە بزووتنەوەی وەرگێڕان لە سەردەمی (مأمون)دا دەکرێت شیکردنەوەی ئەو ڕۆڵە بێت کە مأمون لە سەردەمی خۆیدا لە بەرەوپێشبردن و پەرەپێدانی بزووتنەوەی وەرگێڕاندا گێڕاوە. توێژینەوەکە بریتییە لە گەڕان بەدوای چۆنیەتی سەرکردایەتیکردنی ئەم بزووتنەوەیە مأمون و هاندانی زانایان و وەرگێڕان، جگە لە لێکۆڵینەوە لە کاریگەریی ئەو هەوڵانە لەسەر بڵاوبوونەوەی زانست و کولتوور لەو سەردەمەدا.

دەروازە (کورتەیەک دەربارەی ژیانی خەلیفە مأمون)

مەئمونی عەباسی، ناوی عەبداللە کوڕی هارون الرشید، کە دایکی کۆیلە بوو بە ناوی مەرەجیل کە لە دەرباری هارون خزمەت دەکات، لە ساڵی ٧٨٦/١٧٠ – ئەو ساڵەی باوکی خەلافەتی گرتە دەست – لەدایک بووە و کۆچی دوایی کردووە لە تەمەنی ٤٨ ساڵیدا لە ساڵی ٨٣٣/٢١٨، واتە پانزە ساڵ دوای شەهیدبوونی ئیمامی الرضا (ع).

دایکی لە کاتی لەدایکبوونیدا کۆچی دوایی کرد و مەئمون لای جەعفەر ب. یەحیا البرمکی ڕاهێنانی پێبکرێت. ڕاهێنەرەکەی فەدل ب. سەهل کە بە ناوی ذی الریاساتان بەناوبانگ بوو و دواتر بوو بە وەزیری مأمون. لەلایەن مەئمونەوە لە حەمامێک لە سەراخس کوژرا.

بە پێچەوانەی ئەمین، مەئمون ژیانێکی زەحمەتکێشی دوور لە خۆشگوزەرانی دەژیا؛ لە زانستە جۆراوجۆرەکاندا شارەزا بووە و زیاتر لە هەموو خەلیفەکانی تر لە فیقە و ئیلاهیاتدا فێر بووە. [١]

خەلیفە مأمون ، عەبدوڵڵا بن هارون ئەلڕەشید، یەکێک بوو لە دیارترین خەلیفەکانی عەباسیەکان، بەو پێیەی زیاتر لە بیست ساڵ خەلافەتی بەدەستەوە بوو. مەئمون لە سەردەمێکی خۆشگوزەرانی کولتووری گەورەدا لەدایکبووە، کە خۆشەویستییەکی زۆری بۆ زانست و ئەدەب هەبووە و شاعیر و زانا و نووسەر بووە. مأمون بە یەکێک لە باشترین خەلیفەکانی عەباسییەکان دادەنرێت لە بوارەکانی زانست و حوکمڕانیدا.

ژیانی مأمون پڕ بوو لە دەستکەوتی کولتووری و زانستی، چونکە سەردەمەکەی شایەتحاڵی ڕێنێسانسێکی کولتووری گرنگی بوو. زۆر حەزی لە شیعر بووە و لەگەڵ شاعیران دادەنیشتووە، هەروەها پاڵپشتی زانا و فەیلەسوفانی سەردەمی خۆی بووە. سەردەمی دەسەڵاتی مأمون کاریگەری ئارامی و سەقامگیری لەسەر بوو، ئەمەش یارمەتیدەر بوو لە گەشەسەندنی بزووتنەوەی زانستی و کولتووری.[٢]

---

[١] علي منيف شهلا، آخر الأيام في حياة الخلفاء، انظر محمد عبد الرحيم، دار كتابي عربي، القاهرة، ١٩٩٨ص ٣٤-٣٩

[٢] د. عامر النجار : حركة الترجمة وأهم أعلامها في العصر العباسي د.ط. القاهرة : دار المعارف، ١٤١٤هـ /١٩٩٣م،ص٩٠

سەردەمی مأمون شایەتی خۆشگوزەرانییەکی گەورەی زانستی و فیکری بوو، بەو پێیەی ماڵی حیکمەتی دامەزراند و چەندین کتێبی لە زمانەکانی دیکەوە وەرگێڕا بۆ سەر زمانی عەرەبی و زانایانی هان دا بۆ لێکۆڵینەوە و نووسین.

لە کۆتایی دەسەڵاتی ئەودا گرژییەکان لەگەڵ مەسیحییەکان لە ڕۆما سەریان هەڵدا، بەڵام ناچار بوو سازش لەگەڵیان بکات بۆ دەستەبەرکردنی ئاشتی. مأمون لە ساڵی ٢١٨ی کۆچی دوای قۆناغێکی پڕ لە دەستکەوت و پێشکەوتن کۆچی دوایی کرد.[١]

پێش کۆچی دوایی هارون رشید لە تەمەنی پێنج ساڵیدا کوڕەکەی بە ناوی ئەمین وەک شازادەی جێنشین دەستنیشان کرد. هارون الرشید کوڕی خۆی مأمون کردە والی خوراسان.

بارامۆکەکان کە وەزیرەکانی هارون ڕەشید بوون، هەوڵیان دەدا جێنشینی مأمون لە دوای ئەلئەمین مسۆگەر بکەن، ئەمەش بەهۆی ئەوەی دایکی فارس بوو.

ئەبو عەبدوڵڵا محمد ئەمین لە دوای کۆچی دوایی باوکی خەلیفە هارون رشید لە ٢٤ی ئازاری ساڵی ٨٠٩ی زایینی خەلافەتی گرتە ئەستۆ، شەشەمین خەلیفەی عەباسی بووە، لە نێوان ساڵانی ٨٠٩ خەلافەتی وەرگرتووە – ٨١٣ ز، و حوکمڕانییەکەی نزیکەی پێنج ساڵی خایاند، گرنگترین شت کە جیای کردەوە سەردەمی حوکمڕانییەکەی بوو، ئەو ململانێیە بوو کە لە نێوان ئەو و مأمونی برایدا سەریهەڵدا، ئەم ململانێیە درێژەپێدەری ئەو ململانێیە بوو کە لە نێوان عەرەب و فارسەکانی ناو دەوڵەتی عەباسی.

دوای مردنی ڕەشید، ئەلئەمین هەوڵیدا پەیمانەکە بشکێنێت و کوڕەکەی وەک شازادەی جێنشین دابنێت، ئەمەش بووە هۆی هەڵگیرسانی شەڕێکی ناوخۆیی توند لەنێوان ئەو دوو برایە کە ساڵانێکی زۆری خایاند. لە ساڵی ٨١٣ی زایینی سوپای مأمون لەشکری ئەمینیان تێکشکاند، و بە سەرکەوتوویی هاتنە ناو بەغداد و خەلافەتیان گرتە ئەستۆ و بوو بە خەلیفەی حەوتەمی عەباسییەکان.[٢]

---

١ الدينوري أبو محمد عبد الله بن مسلم بن قتيبة الدينوري ت ٢٧٦هـ/٨٩٠م، الإمامة والسياسة، تاريخ الخلفاء، الجزء الثاني، تحقيق طه محمد الزيني، دار الحلبي للنشر والنشر. التوزيع، القاهرة،١٩٦٧، ص٧٣-٧٧

٢ الحياة في عصر الخليفة المأمون ،مؤلف كاتب غير محدد،٢٠٠٨ ، ص٨٢-٨٩

چۆنیەتی هاتنە سەرکاری خەلیفە مأمون کوڕی هارون رشید، دەگەڕێتەوە بۆ ئەوەی کە بە فیتنەی چوارەم یان شەڕی ناوخۆی عەباسی ناسراوە. ئەم ململانێیە ناکۆکییەک بوو لە نێوان برایانی ئەمین و مأمون لەسەر جێنشینی بۆ تەختی عەباسی. دوای کوشتنی ئەمین، مأمون خەلافەتی گرتە ئەستۆ، بەو پێیەی خەڵکی خوراسان لە دیارترین لایەنگرانی بوون لە شەڕی دژی ئەمین تا گەیشتە خەلافەت.

پێویستە بگوترێ کە هارون رشید مأمونی بۆ جێنشینی خۆی ئامادە کرد، خۆشەویستی جیهادی تێدا چاند و ناردی بۆ شەڕ و فەتحی جۆراوجۆر، ئەمەش بەشدار بوو لە داڕشتنی کەسایەتییەکەی و ئامادەکردنی بۆ وەرگرتنی بەرپرسیارێتی. جگە لەوەش هارون رشید پشتیوانی پزیشکی و کرێکاران بوو لەو بوارەدا، مانگانە مووچەی بۆ پزیشکەکان تەرخان دەکرد.[1]

جگە لەوەش باس لەوە کراوە کە مأمون بن هارون رشید لەساڵی ١٧٠ی کۆچی لەدایک بووە لەو ڕۆژەی کە هارون رشیدی باوکی خەلافەتی وەرگرتووە. پاشان مأمون بەرپرسیارێتی حوکمڕانی دەوڵەتێکی گەورەی لە ئەستۆ گرت، لە ماوەی حوکمڕانیدا لە چەند بوارێکدا پێشکەوتنی بەدەستهێنا و ناوی خۆی لە مێژووی خەلافەتی ئیسلامیدا نووسی.

مأمون بە چەندین سیفەتی باش جیا دەکرایەوە، زیرەک و دادپەروەر و میهرەبان بوو، زانست و مەعریفەی خۆشدەویست، پاترۆنی زانا و نووسەران بوو. خەلیفە مأمون بن هارون الرشید خەلیفەیەکی عەباسی بووە و لە ساڵی ٨١٣ تا ٨٣٣ی زایینی حوکمڕانی کردووە. سەردەمی حوکمڕانی بە چەندین لایەنی ئابووری و کۆمەڵایەتی و سەربازی تایبەتمەند بوو کە کاریگەری لەسەر دەوڵەتی عەباسی هەبوو.[2]

---

[1] وو. عبد الرحمن بدوي : موسوعة الحضارة العربية الإسلامية ١. عمان: دار الفارس للنشر .والتوزيع، ١٤١٦ هـ / ١٩٩٥م،ص٧١

[2] أحمد فريد الرفاعي، سردمي المأمون، بيروت، ٢٠١٢، ص ٥٤-٥٩

لایەنە ئابووری و کۆمەڵایەتی و سەربازییەکانی خەلیفە مأمون بن هارون الرشید

لایەنی ئابووری:

١- خۆشگوزەرانی بازرگانی: سەردەمی حوکمڕانی مأمون شاهیدی خۆشگوزەرانییەکی گەورەی بازرگانی بوو، بەو پێیەی هانی بازرگانی ناوخۆیی و دەرەکی دەدا، ڕێگای بازرگانی کردەوە، هاوکاری دامەزراندنی بازاڕەکانی کردووە.

٢- کشتوکاڵ: مأمون گرنگی بە کشتوکاڵ دەدا و سیستەمی ئاودێری پەرەپێدا و یارمەتی بڵاوکردنەوەی بەرهەمی نوێی دا. [١]

٣- پیشەسازی: پیشەسازی لە سەردەمی مأموندا گەشەی کرد و پیشەسازییەکانی قوماش و کاغەز و شووشە شایەتی گەشەسەندنی گەورە بوون.

٤- باج: ئەل مأمون باجی لەسەر کۆڵبەران و بازرگانان کەمکردەوە، ئەمەش یارمەتیدەر بوو بۆ باشترکردنی ئاستی ژیانیان.[٢]

لایەنی کۆمەڵایەتی:

١- زانست: مأمون هانی زانست و ڕۆشنبیری دەدا، حەزی لە وەرگێڕانی کتێبی زمانەکانی تر بوو بۆ زمانی عەرەبی، کتێبخانەی گەورەی دروست دەکرد و زانایانی لە دەربارەکەیدا کۆدەکردەوە.

٢- پزیشکی: پزیشکی لە سەردەمی (مأمون)دا گەشەی کرد و چەندین پزیشکی بەناوبانگ دەرکەوتن، وەک (ئیبن مەساواح).

٣- هونەر: هونەر لە سەردەمی مأموندا گەشەی کردووە، وەک مۆسیقا و شیعر و تەلارسازی.

---

[١] د. عماد الدين الجبوري: حركة الترجمة في حضارة العرب الإسلامية " - شبكة الموصل. محمد عبد المنعم خفاجي الآداب العربية في العصر العباسي الأول. ١. ط. بيروت: دار .الجيل، ١٤١٢هـ /١٩٩٢م،ص٥٧

[٢] الذهبي : شمس الدين محمد بن أحمد بن عثمان الذهبي: تاريخ الإسلام ووفيات المشاهير والأعلام / تحقيق : عمر عبد السلام ٢.ط. بيروت: دار الكتاب العربي،(ت ٧٤٨هـ / ١٣٤٧م) ، ص٣٤

٤- ژیانی کۆمەڵایەتی: ژیانی کۆمەڵایەتی لە سەردەمی مأمون دا بە فرەچەشنی و خۆشگوزەرانی تایبەتمەند بوو، بەو پێیەی مرۆڤەکان بە ئارامی و هاوسەنگی دەژیان. [1]

لایەنی سەربازی:

١- دەسەڵاتی سەربازی: سوپای عەباسی لە سەردەمی مأمون بەهێز و ڕێکخراو بوو، مأمونیش سەرکردایەتی چەندین هەڵمەتی سەربازی سەرکەوتووی کرد.

٢- شەڕی ڕۆمەکان: مأمون چەندین شەڕی دژی ڕۆمەکان کرد، و سەرکەوتنی گەورەی بەدەستهێنا.

٣- فەتحەکان: مأمون هەندێک ناوچەی نوێی داگیرکرد، وەک دورگەی قوبرس.

٤- ڕێکخستنی سەربازی: مأمون سوپای عەباسی ڕێکخست و یاسای نوێی دامەزراند. [2]

لایەنە ئابوورییەکان:

مأمون چاکسازی گرنگی ئابووری ئەنجامدا، وەک باشترکردنی سیستەمی باج و چاکسازی لە سیستەمی دارایی. سەرکەوتوو بوو لە پەرەپێدانی بازرگانی و زیادکردنی بەرهەمی کشتوکاڵی، کە یارمەتیدەر بوو لە خۆشگوزەرانی ئابووری.

---

[1] د. عامر النجار : حركة الترجمة وأهم أعلامها في العصر العباسي د.ط. القاهرة : دار المعارف، ١٤١٤هـ /١٩٩٣م،ص٩٠

[2] المأمون الخليفة العالم ، محمد مصطفى هدارة، ٢٠١٤، ص٣٦-٤٤

لایەنە کۆمەڵایەتییەکان:

سەردەمی دەسەڵاتی مأمون شایەتی گەشەسەندنی کۆمەڵایەتی سەرنجڕاکێش بوو، چونکە تەحەمول بە هەمەجۆریی کولتووری و ئایینی دەکرد.[1]

- ڕۆڵی هەبووە لە پێشخستنی پەروەردە و ڕۆشنبیری، کە کاریگەری ئەرێنی لەسەر کۆمەڵگا لەو سەردەمەدا هەبووە.

لایەنە سەربازییەکان:

مأمون سەرکردایەتی شەڕە سەرکەوتووەکانی دژی نەیارەکانی دەکرد، وەک شەڕەکانی دژی ئێران و ڕۆمەکان.

- سەرکەوتوو بوو لە بەهێزکردنی سوپاکەی و توندکردنەوەی دەسەڵاتی بەسەر ناوچە جیاجیاکاندا، ئەمەش بووە هۆی سەقامگیرییەکی ڕێژەیی لە ئیمپراتۆریەتەکەدا. [2]

---

[1] الدوري، عبد العزيز ، ، العصر العباسي الأول ، ط ٢، ط. بيروت : دارالطليعة (١٩٨٨م).ص٨٢

[2] المأمون الخليفة العالم ، محمد مصطفى هدارة، ٢٠١٤، ص٤٦-٥٣

تەوەرەی یەکەم

هۆکار و سەرهەڵدانی بزووتنەوەی وەرگێڕان

باسی یەکەم : هۆکار و سەرهەڵدانی بزووتنەوەی وەرگێڕان

هۆکارەکان و سەرهەڵدانی بزووتنەوەی وەرگێڕان لە شارستانیەتی ئیسلامیدا سەدەی هەشتەمی زاینی سەرەتای بزووتنەوەی وەرگێڕان لە سەردەمی ئومەویدا. سەدەی نۆیەم و دەیەمی زایینی گەشەسەندنی بزووتنەوەی وەرگێڕان لە سەردەمی عەباسیدا.

بزووتنەوەی وەرگێڕان لە شارستانیەتی ئیسلامیدا ئاماژەیە بۆ وەرگێڕانی زانست و زانستە جۆراوجۆرەکان لە زمانە ڕۆژئاواییەکانیانەوە بۆ زمانی عەرەبی. ئەم بزووتنەوەیە لە سەردەمی کۆن و نوێدا پایەکانی پەیوەندی و گەشەسەندنی کۆمەڵایەتی پێکدەهێنێت. سەرهەڵدانی بزووتنەوەی وەرگێڕان لە شارستانیەتی ئیسلامیدا پەیوەستە بە نەبوونی بزووتنەوەیەکی فەتحی وەک ئەوەی لە سەردەمی ئەسکەندەری مەکدۆنیدا شایەتحاڵی بوو و گرنگترین تایبەتمەندی ئەم بزووتنەوەی فەتحکردنە ئەوەیە کە بەرجەستەیی زۆرێک لە ڕۆژئاواییەکانی گواستەوە وەرگێڕان لە سەردەمی کۆن و مۆدێرن.[1]

بزووتنەوەی وەرگێڕان بەهۆی نەبوونی بەرژەوەندیی چڕ و پڕی بەکۆمەڵ لە بوارێکی دیاریکراودا دەستی پێکرد، ئەمەش وای لێکرد هەموو شتێکی پەیوەندیدار بەوەوە لە زمانە بیانییەکانەوە وەربگێڕن بۆ زمانی خۆیان لە هەوڵێکدا بۆ فێربوون و بڵاوکردنەوەی بزووتنەوەی وەرگێڕان لە شارستانیەتی ئیسلامیدا بزووتنەوەی وەرگێڕان ئەو بزووتنەوەی فیکرییە کە سەرکردایەتی هەڵمەتە بەرفراوانەکان دەکات لە بوارێکی دیاریکراوی جیهاندا، و لە کاتێکی دیاریکراودا، بۆ وەرگێڕانی زانست و زانستە جۆراوجۆرەکان، ئەم بزووتنەوە وەرگێڕانە زۆرجار لە بەرژەوەندییەکی چڕ و پڕی بەکۆمەڵەوە بۆ کۆمەڵگەیەکی دیاریکراو لە بوارێکی تایبەت، کە وایان لێدەکات هەموو شتێکی پەیوەندیدار بەوەوە لە زمانە بیانییەکانەوە وەربگێڕن بۆ زمانی خۆیان لە هەوڵێکدا بۆ فێربوونی و بڵاوکردنەوەی پەیامەکە،[2]

---

[1] ح. الجواهري، الصحاح، دار إحياء الطروط العربي، ، المجلد الرابع. خلوصي، صفا (١٩٥٦). فن الترجمة، مطبعة دار المعرفة، بغداد. ،١٩٩٩ ،ص ٢٣-٢٧

[2] سوريان، ك.، فلورين فن الترجمة، ترجمة. حياة شرارة، منشورات وزارة الثقافة والفنون، القاهرة(١٩٧٩).ص٥١-٥٣

بزووتنەوەی وەرگێڕان لە شارستانیەتی ئیسلامیدا چییە؟ بزووتنەوەی وەرگێڕان ئەو بزووتنەوەی فیکرییە کە سەرکردایەتی هەڵمەتە بەرفراوانەکان دەکات لە بوارێکی دیاریکراوی جیهاندا، و لە کاتێکی دیاریکراودا، بۆ وەرگێڕانی زانست و زانستە جۆراوجۆرەکان، ئەم بزووتنەوە وەرگێڕانە زۆرجار لە بەرژەوەندییەکی چڕ و پڕی بەکۆمەڵەوە بۆ کۆمەڵگەیەکی دیاریکراو لە ئا بوارێکی تایبەت، کە وایان لێدەکات هەموو شتێکی پەیوەندیدار بەوەوە لە زمانە بیانییەکانەوە وەربگێڕن بۆ زمانی خۆیان لە هەوڵێکدا بۆ فێربوونی و بڵاوکردنەوەی پەیامەکە، بزووتنەوەی وەرگێڕان بە پردێکی کولتووری جەوهەری دادەنرێت بۆ گواستنەوەی زانست و کولتوور لە نێوان گەلان بە درێژایی مێژوو.[1]

هۆکارەکانی ئەم بزووتنەوەیە هەمەچەشنن و بریتین لە بەرژەوەندی بە زانست خەلیفەکانی عەباسییەکان و ئەوانی دیکە درکیان بە گرنگی زانین و کولتوور کرد، ئەمەش وای لێکردن پشتگیری لە بزووتنەوەی وەرگێڕان و گواستنەوەی زانست لە زمانەکانی دیکەوە بۆ زمانی عەرەبی بکەن. و ئاڵوگۆڕی کولتووری گەشەسەندنی بزووتنەوەی وەرگێڕان وەک ئامرازێکی پەیوەندی کولتووری لە نێوان گەلاندا، [2]کە بەشدارە لە گەشەسەندنی بیرکردنەوە و ئەدەب و کولتوور لە قۆناغە جیاوازەکاندا

هەروەها ڕۆڵی حکومی خەلیفەکانی وەک مأمون و ئەوانی تر بەشدارییەکی زۆریان کرد لە پاڵپشتیکردنی بزووتنەوەی وەرگێڕان، بەو پێیەی هانی وەرگێڕانی کتێبەکانیان لە زمانە جیاوازەکانەوە بۆ زمانی عەرەبی، بەشدارییان لە بڵاوبوونەوەی زانست و کولتوورەکان کرد .

بزووتنەوەی وەرگێڕان کاریگەرییەکی گەورەی هەیە لەسەر گەشەسەندنی شارستانیەتەکان و گواستنەوەی زانست لە نێوان گەلاندا، ئەمەش وایکردووە ببێتە بەشێکی جەوهەری مێژووی شارستانییەتە جیاوازەکان.[3]

---

[1] أحمد شلبي موسوعة التاريخ الإسلامي والحضارة الإسلامية، العصر العباسي الأول، الطبعة السادسة، القاهرة، (١٩٨٢) مكتبة النهضة المصرية.ص ٦٧-٦٩

[2] يوسف، محمد حسن (٢٠٠٦) كيف تترجم الكويت، ط.

[3] من علي المقابي ، حركة الترجمة في العصر العباسي العلاقة مع الآخر، وزارة التربية والتعليم الأردنية، (٢٠٠٩)د.ن.ص ٤٩-٥١

گرنگترین ناوەندەکانی وەرگێڕان لە شارستانیەتی ئیسلامیدا ، ماڵی حیکمەت لە بەغدا لەلایەن خەلیفە مأمونەوە دامەزراوە، قوتابخانەی جوندیشاپور لە فارس بەناوبانگە بە وەرگێڕانی کتێبی پزیشکی، قوتابخانەی ئەسکەندەریە لە میسر بەناوبانگە بە وەرگێڕانی کتێبی فەلسەفی.[١]

ڕۆڵی بزووتنەوەی وەرگێڕان لە شارستانیەتی ئیسلامیدا گواستنەوەی زانست و مەعریفە لە شارستانییەتە جۆراوجۆرەکانەوە بۆ شارستانیەتی ئیسلامی و پەرەپێدانی زانست و زانست لە بوارە جیاجیاکاندا و سەرهەڵدانی سەردەمی زێڕینی شارستانیەتی ئیسلامی و دەوڵەمەندکردن و پەرەپێدانی زمانی عەرەبی ، کاریگەری لەسەر شارستانیەتی ڕۆژئاوا.[٢]

گرنگترین کەسایەتییەکان کە بەشدارییان لە بزووتنەوەی وەرگێڕاندا کردووە:

١- خالید کوڕی یەزی دکوڕی معاویە: یەکەم کەس کە فەرمانی وەرگێڕانی کتێبی بۆ سەر زمانی عەرەبی کرد.

٢- هونەین کوڕی ئیسحاق: یەکێک لە وەرگێڕە بەناوبانگەکانی سەردەمی عەباسیەکان.

٣- ثابیت کوڕی قوررا: یەکێک لە وەرگێڕە بەناوبانگەکانی سەردەمی عەباسیەکان.

٤- یەعقوب کوڕی ئیسحاق کوڕی کیندی: یەکێکە لە فەیلەسوفە بەناوبانگەکانی عەرەب[٣].

---

[١] وهبة مجدي. معجم مصطلحات الأدب انكليزي فرنسي عربي، مكتبة لبنان، بيروت. (١٩٧٤):٣٢

[٢] غنيمة، عبد الفتاح مصطفى (٢٠٠٠). تعريب التعليم والعولمة، مجلة منبر الإسلام، المجلس الأعلى للشؤون الإسلامية. القاهرة: العدد ٤، ربيع الآخر ١٤٢١هـ يوليو ٢٠٠٠م.ص ٣٥

[٣] جوتاس، ديمتري الفكر اليوناني والثقافة العربية، ترجمة وترجمة نقولا زيادة، .(٢٠٠٣) مركز دراسات الوحدة العربية، بيروت ٢٠ فرناند بروديل ترجمة حسين شريف تاريخ ونحو الحضارات الهيئة العامة المصرية للكتاب ،(١٩٩٩) ،(ص٥٦-٥٧

باسی دووەم: ئەو کەسایەتی و بنەماڵانەی ڕۆڵیان هەبوو

بزووتنەوەی وەرگێڕان دیاردەیەکی گرنگی کولتووری بوو لە شارستانیەتی ئیسلامیدا، هەروەها شایەتحاڵی بەشداری چەند کەسایەتی و بنەماڵەیەک بوو کە چەندین دەق و زانستیان وەرگێڕا بۆ زمانی عەرەبی. بەشێک لەو کەسایەتی و بنەماڵانەی کە ڕۆڵی بەرچاویان لەم بزووتنەوەیەدا هەبووە بریتین لە:

١. مەنصوور دەوانیقی: ڕۆڵی مەنصوور دەوانیقی لە بزووتنەوەی وەرگێڕاندا لە سەردەمی عەباسیدا دیار بوو، بەو پێیەی پەیوەندییەکی باشی لەگەڵ بنەماڵەی پزیشکێکی نەستۆری هەبووە و ڕۆڵێکی گرنگی لە پرۆسەی وەرگێڕاندا هەبووە. مەنصوور دەوانیقی هاندەری بەشێک لە شوێنکەوتوانی مەکتەبی فیکری ئیسلامی و سەپاندنی وەحی بوو.[١]

لە ڕووی مێژووییەوە لێکۆڵینەوە لە ڕۆڵی بزووتنەوەی وەرگێڕان و گواستنەوە لە ژیانی گشتیدا لە سەردەمی عەباسیدا ئاماژە بە نووسەر مەنصور جەعفەر دەکات کە گرنگی ئەو بزووتنەوەیە لە گواستنەوەی زانست و کولتوورەکاندا نیشان دەدات.

جگە لەوەش باس لەوە دەکرێت کە مەنصوور دەوانیقی کردەوەی نارەوای بەرامبەر بە منداڵانی عەبدوڵڵا حسن ئەنجامداوە و ئەو کارانە کاردانەوەی ڕاپەڕینەکانی حەسەنی بەدوای خۆیدا هێنا، ئەمەش بووە هۆی ئەوەی تا ڕادەیەک ئیسراحەت لە پێگەی ئیمامی سدیق و بزووتنەوەکەیدا بکات لە کۆمەڵگادا.[٢]

---

[١] العمرجي، أحمد شوقي ابراهيم (٢٠٠٠م)، المعتزلة في بغداد وأثرهم في الحياة الفكرية والسياسية من خلافة المأمون حتى وفاة المتوكل على الله ، ط١، القاهرة : مكتبة مدبولي،ص٦٣

[٢] علي النملة، الترجمة والترجمة في الحضارة الإسلامية، مطبعة مكتبة الملك فهد الرياض الوطنية، الطبعة الثالثة، ٢٠٠٦م.ص٧٤-٧٧

٢. هونەین بن ئیسحاق :هونەین کوڕی ئیسحاق لە سەردەمی عەباسیدا ڕۆڵێکی بەرچاوی لە بزووتنەوەی وەرگێڕاندا هەبووە، کە لێکۆڵینەوەکان لەسەر ڕۆڵی ئەو لە وەرگێڕانی دەقەکان و کاریگەرییەکانی لەسەر ڕۆژئاوا، لەگەڵ لێکۆڵینەوە بەراوردکارییەکان لەگەڵ وەرگێڕانەکانی جیراردی کریمۆنا. لێکۆڵینەوەکانی تر ئاماژە بە ڕۆڵی هونەینی کوڕی ئیسحاق دەکەن لە بزووتنەوەی وەرگێڕان لە سەردەمی دووەمی عەباسیدا، پێداچوونەوە بە کاریگەرییەکانی لەسەر وەرگێڕانی سریانی دەکەن. سەرچاوە بەردەستەکان گرنگی هونەین کوڕی ئیسحاق و ڕۆڵی بەرجەستەی لە پەرەپێدان و بەهێزکردنی بزووتنەوەی وەرگێڕان لەو قۆناغە مێژووییەدا نیشان دەدەن.[١]

[١] نسيم المجالي حنين بن إسحاق وعصر الترجمة العربية، المركز القومي للترجمة، القاهرة الطبعة الأولى،2018،ص86

تەوەرەی دووەم

وەرگێڕان لە سەردەمی عەباسی و خەلیفە مأمون بەتایبەتی

باسی یەکەم : وەرگێڕان

بزووتنەوەی وەرگێڕان لە سەردەمی یەکەمی عەباسیدا دەرکەوت، لە سەردەمی خەلیفە منصور (٧٥٤-٧٧٥ز) دەستی پێکرد، لە سەردەمی هارون رشید (٧٨٦-٨٠٩ ز) بەشێوەیەکی بەرچاو پەرەی سەند و لە سەردەمی حوکمڕانیدا گەیشتە لوتکە لە خەلیفە مأمون (٨١٣-٨٣٣ ز).

لە سەردەمی عەباسیدا بزووتنەوەی وەرگێڕان بە گرنگی و چالاکییەکەی جیا دەکرایەوە، بەو پێیەی لە سەردەمی خەلافەتی منصوردا دەستی پێکرد و لە سەردەمی حوکمڕانی خەلیفە مأموندا گەشەی کرد. ئەم بزووتنەوەیە تیشکی خستە سەر گواستنەوەی زانست و کولتوورەکان لە زمانەکانی دیکەوە بۆ زمانی عەرەبی، ئەمەش یارمەتیدەر بوو لە گەشەسەندنی زانست و فەلسەفە.[1] خەلیفە مأمون ڕۆڵێکی دیار و بەرچاوی هەبوو لە پاڵپشتیکردنی ئەم بزووتنەوەیە، بەو پێیەی هانی وەرگێڕانی کتێبەکانی لە زمانە جیاوازەکانەوە بۆ سەر زمانی عەرەبی، کە یارمەتیدەر بوو لە بڵاوبوونەوەی زانست و کولتوور.[2]

بزووتنەوەی وەرگێڕان لەم سەردەمەدا تەنیا بە وەرگێڕانی زانست لە زمانە تایبەتەکانەوە سنووردار نەبوو، بەڵکو درێژتر بووەوە بۆ ئەوەی ئاڵوگۆڕی زانست لە نێوان شارستانییەتە جۆراوجۆرەکاندا، وەک لاهووتگەرایی جوولەکە و مەسیحی، جگە لە کاریگەرییەکانی فارسی و هیندی و بودایی کولتوورەکان. ئەم پیتاندنی کولتوورییە بەشداری کرد لە دەوڵەمەندکردنی بیرکردنەوە و دەوڵەمەندکردنی زانین بە گەلاڵەی نوێ.

---

[1] النملة، على ابراهيم مراكز الترجمة القديمة عند المسلمين، مجلة جامعة الإمام محمد بن سعود الإسلامية، الرياض، ع ٤٠ ، رجب ١٤١١هـ فبراير. (١٩٩١) :٥٦

[2] مريم سلامة كار، ترجمة في العصر العباسي، رسائل حنين بن إسحاق، ترجمة نجيب عزاوي، منشورات وزارة الثقافة، ط١، ١٩٩٨، دمشق، سوريا،ص٥٣-٥٥

لە ڕێگەی پاڵپشتی حاکمەکانی ئەو سەردەمە بەتایبەت خەلیفە مأمون، وەرگێڕان گۆڕا بۆ پردێکی شارستانی کە بەشدار بوو لە ئاڵوگۆڕی زانست و کولتوورەکان لە نێوان بەشە جیاجیاکانی جیهاندا، کە بووە هۆی گەشەسەندنی هزری گرنگ و بڵاوبوونەوەی نوێ بیرۆکەکان کە بەهۆی ئاڵوگۆڕی ئەزموونەکان لە نێوان کولتوورە جیاوازەکاندا خۆراکیان پێدەدرا.[1]

مأمون ڕۆڵێکی گرنگی هەبوو لە پاڵپشتیکردنی بزووتنەوەی وەرگێڕان، بەو پێیەی ناوەندی "ماڵی حیکمەت"ی بۆ وەرگێڕان و لێکۆڵینەوەی زانستی دامەزراند، کتێبەکانی لە ناوچە جیاجیاکانی جیهان کۆدەکردەوە و مأمون هانی زانایانی دا بۆ وەرگێڕان لە زمانە جۆراوجۆرەکان بەتایبەت لە زمانی یۆنانی و سریانی بۆ زمانی عەرەبی و مووچەی قازانج بەخش بۆ وەرگێڕان تەرخان بکە، و هەموو پێداویستیەکانیان بۆ دابین بکە، بە کتێب و ئاماژە و ئامرازەکانیشەوە.[2]

---

[1] منتصر، عبد الحليم تاريخ العلم ودور العلماء العرب في تقدمه، الطبعة التاسعة، دارالمعارف، القاهرة. (١٩٩٦):٩٨

[2] فخري حامد رشيد المهدوي، ترجمة في عهد الخليفة المأمون، مجلة مداد للفنون، العدد ٩، ٢٠٠٢، القاهرة.ص١٤٢-١٤٥

باسی دووەم : گرنگترین کتێب و وەرگێڕانەکانی سەردەمی مأمون

لە سەردەمی (مأمون)دا کە بە قۆناغێکی گرنگ لە مێژووی شارستانیەتی ئیسلامی دادەنرا، بزووتنەوەی وەرگێڕان شایەتی چالاکی گەورە و گەشەسەندنی بەرچاوی بەخۆیەوە بینی. لە سەردەمی مأمون کە لە ساڵی ١٩٨٨ کۆچی خەلافەتی گرتە ئەستۆ، وەرگێڕان بە شێوەیەکی سەرنجڕاکێش گەشەی کرد، بەو پێیەی سەرنجی لەسەر وەرگێڕانی کتێبەکانی فەلسەفە و زانست بوو. لە دیارترین ئەو کتێبانەی کە لە سەردەمی ئەودا وەرگێڕدراونەتە سەر زمانی عەرەبی، کتێبی "الحیکم"ی ئەرستۆ بوو.

خەلیفەی مأمون ئەبو جەعفەر ئەلمەنصور، یەکێک بوو لە یەکەم خەلیفەکان کە بەشداری لە بەهێزکردن و پشتیوانیکردنی بزووتنەوەی وەرگێڕاندا کرد. حەزکردنی بۆ فەلەکناسی و ئەستێرەکان یەکێکە لە دیارترین دەرکەوتەکانی حەز و ئارەزووی بۆ زانست، ئەمەش وای لێکرد پشتگیری لە وەرگێڕانی کتێبەکانی پەیوەست بەو بوارەوە بکات.[١]

مأمون ڕۆڵێکی بەرچاوی هەبوو لە هاندانی ژیانی زانستی و ڕۆشنبیری لە سەردەمی خۆیدا، بەو پێیەی بەشداریی کردووە لە دەرکردنی کتێبی تایبەت بە خۆی کە کتێبخانەکان و کولتوری ئەو سەردەمەی دەوڵەمەندتر کردووە. لە نێو ئەم کتێبانەدا بە تایبەتی بریتین لە: "کتێبی وەڵامی شای بەرگر" و "کتێبی بۆچوونی هیندستان لەسەر جۆرەکانی مار و ژەهرەکانیان".

بە گشتی سەردەمی مأمون قۆناغێکی گرنگە کە لە سەردەمەکانی ئەو سەردەمەدا شاهیدی چالاکی گەورەی بواری وەرگێڕان و دەوڵەمەندکردنی زانست و کولتوور بووە.[٢]

سەردەمی عەباسی سەردەمێکی زێڕینی ڕۆشنبیری و فێربوون بوو و هەر لەو ماوەیەدا بوو کە بزووتنەوەی وەرگێڕان گەشەی کرد. خەلیفە مأمون (ر. ٨١٣-٨٣٣ ز) بە تایبەتی هانی وەرگێڕانی دا، و ماڵی حیکمەتی لە بەغدا وەک کۆگایەک بۆ کتێب و زانایان دامەزراند.[٣]

---

[١] مزامير داود النص المترجم في عهد المأمون، رسول كاظم عبد السادة، ٢٠١٨،ص١٢٣-١٢

[٢] المناوي، محمود فوزي. أزمة التعريب، القاهرة، مركز الأهرام للترجمة والنشر. (٢٠٠٢):٣٣-٣٩

[٣] لاسي أوليري : ترجمة د. وهيب كامل ، علوم اليونان وسبل انتقالها إلى العرب ، مكتبة النهضة المصرية لنشر والتوزيع ، ١٩٦٢ ، القاهرة،ص٩١

له گرنگترین کتێب و وەرگێڕانەکانی سەردەمی مأمون:

١- ماگێست له نووسینی بەتلیمۆس: کتێبێکه لەسەر فەلەکناسی که به یەکێک له گرنگترین کتێبه زانستییەکانی سەردەمی کۆن دادەنرێت.

٢- سیاسەت له نووسینی ئەرستۆ: کتێبێکه لەسەر فەلسەفەی سیاسی که به یەکێک له بەرهەمه گرنگەکانی ئەم بواره دادەنرێت.

٣- ئەخلاقی نیکۆماکیی ئەرستۆ: کتێبێکه لەسەر ئەخلاق به یەکێک له بەرهەمه گرنگەکانی ئەم بواره دادەنرێت. [1]

٤- کتێبی یاساکان له بواری پزیشکیدا له نووسینی ئیبن سینا: کتێبێکه لەسەر پزیشکی که به یەکێک له بەرهەمه گرنگەکانی ئەم بواره دادەنرێت.

٥- کتاب تصریف بۆ ئەوانەی توانای ئاوازدانانیان نییه لەلایەن ئەبو القاسم الزهراوی: کتێبێکه لەسەر نەشتەرگەری که به یەکێک له بەرهەمه گرنگەکانی ئەم بواره دادەنرێت.

ئەمانه تەنها چەند نموونه یەکن لەو کتێبه وەرگێڕانەی زۆر گرنگه ، که لەسەردەمی مأمون تەواو بوون. ئەم بەرهەمانه کاریگەرییەکی قووڵیان لەسەر کولتوور و شارستانیەتی ئیسلامی هەبووه و تا ئێستاش له گرینگترین بەرهەمەکانی بوارەکانیان دادەنرێت.[2]

[1] معروف ، ناجي ، ، المراصد الفلكية ببغداد في العصر العباسي ، ط.بغداد: (١٩٦٧ م) ، دار الجمهورية،ص٤٩
[2] سكوت ل. مونتغمري، العلم في الترجمة، ترجمة إبراهيم الشهابي، وزارة الثقافة، ٢٠١٠، ط١، ص١٢٣

باسی سێیەم : سەرچاوەی بوونی کتێبە وەرگێڕدراوەکان

لە سەردەمی خەلیفە مأمون ، گرنگییەکی زۆر بە وەرگێڕانی کتێب لە ماڵی حیکمەتدا دەدرا. ماڵی حیکمەت ناوەندێکی گرنگی ڕۆشنبیری بوو کە کتێبەکانی تێدا کۆدەکرانەوە بۆ وەرگێڕان و کتێبەکانی وەرگێڕان و نووسین. ماڵی حیکمەت بوو بە ناوەندێکی پێشەنگ بۆ وەرگێڕان و نووسین، بەو پێیەی خەلیفە مأمون هانی ڕێکخستن و پەرەپێدانی پرۆسەی وەرگێڕانی دا. [١]

لەو چوارچێوەیەدا ئیبن مەسەواح و سەهل بن هارون وەک سەرپەرشتیارانی ماڵی حیکمەت بەشدارییان کرد لە بەرزکردنەوەی پرۆسەی وەرگێڕان و دەوڵەمەندکردنی زانست بە دابینکردنی کتێبی وەرگێڕدراو بۆ زانایان و خەڵک. ئەم هەوڵە گرنگییەکی زۆری هەبوو لە گواستنەوەی زانست و کولتوورەکان لە نێوان گەلان و شارستانیەتەکاندا.

لە سەردەمی خەلیفە مأمون بزووتنەوەی وەرگێڕان شایەتی چالاکییەکی بەرچاوی بەخۆیەوە بینی، بەو پێیەی کتێبی فەلسەفی و پزیشکی و زانستی وەرگێڕدرانە سەر زمانی عەرەبی، ئەمەش یارمەتیدەر بوو لە دەوڵەمەندکردنی میراتی زانستی و کولتووری ئەو سەردەمە. [٢]

١. ماڵی حیکمەت:

خەلیفە مأمون "ماڵی حیکمەت"ی لە ساڵی ٨٣٠ی زایینی دامەزراند، بۆ ئەوەی ببێتە ناوەندێک بۆ وەرگێڕان و لێکۆڵینەوەی زانستی. کتێبخانەی ماڵی حیکمەت بڕێکی زۆر کتێبی لەخۆگرتبوو کە لە زمانە جۆراوجۆرەکانەوە وەرگێڕدراون، وەک یۆنانی، فارسی، سریانی و هیندی. [٣]

---

[١] معن علي المقابلة :() حركة الترجمة في العصر العباسي تواصل مع الآخر، وزارة التربية والتعليم الأردنية، د.ن. ٢٠٠٩: ٩٧

[٢] إنعام بيوض مناور، الأساليب الفنية للترجمة، رسالة ماجستير مقدمة إلى معهد الترجمة بالجزائر، الجزائر العاصمة، ١٩٩٢، ص٥٣.

[٣] معن علي المقابلة : حركة الترجمة في العصر العباسي تواصل مع الآخر، وزارة التربية والتعليم الأردنية، (٢٠٠٩)د.م،ص١٠٢

ئەم کتێبانە لە ناوچە جیاوازەکانی جیهانەوە هێنراون، لە ڕێگەی:

١- کڕین: کتێب لە کتێبخانەی ئەهلی دەکڕدرا و بڕە پارەیەکی زۆریش بۆ بەدەستهێنانی کتێبەکان خەرج دەکرا.

٢- کۆپیکردن: کتێبە دەستنووسەکان بە دەست کۆپی دەکران لەلایەن کۆپیکەرانی لێهاتووەوە.

٣- دیاری: هەندێک کتێب لەلایەن حوکمرانی وڵاتانی ترەوە وەک دیاری بەخشراون، یان لەلایەن زانا و ڕۆشنبیرانەوە. [١]

٢. گەشتە زانستییەکان:

خەلیفە مأمون هانی زانایانی دا کە گەشتی زانستی بۆ ناوچە جیاجیاکانی جیهان ئەنجام بدەن بۆ گەڕان بەدوای کتێبی دەگمەندا. ئەم زانایانە کتێبیان لە زمانە جۆراوجۆرەکانەوە کڕی و کۆپییان دەکرد، پاشان وەریان دەگێڕا بۆ سەر زمانی عەرەبی.

٣. پەیوەندییە دیپلۆماسییەکان:

خەلیفە مأمون سوودی لە پەیوەندییە دیپلۆماسییەکانی لەگەڵ وڵاتانی دیکە وەرگرت بۆ بەدەستهێنانی کتێبی وەرگێڕدراو.

ئاڵوگۆڕی کتێب و زانایان لە نێوان وڵاتانی ئیسلامی و وڵاتانی دیکەدا دەکرا، ئەمەش بووە هۆی زیادبوونی بزووتنەوەی وەرگێڕان.[٢]

---

[١] سوريان، ك، فلورين (١٩٧٩) فن الترجمة، ترجمة د. حياة شراره منشورات وزارة الثقافة والفنون،ط. القاهرة،ص٥٦

[٢] جورج منان، اللغويات والترجمة، ترجمة أحمد زكريا إبراهيم، تحقيق أحمد فؤاد عقيقي (القاهرة: المجلس الأعلى للثقافة)، ٢٠٠٢، ص١٠٥

٤. ڕۆڵی زانا و وەرگێڕ:

زانایان و وەرگێڕان لە سەردەمی خەلیفە مأموندا ڕۆڵێکی گرنگیان لە بزووتنەوەی وەرگێڕاندا هەبووە ئەوان کتێبیان لە زمانە جیاوازەکانەوە وەرگێڕا بۆ سەر زمانی عەرەبی، بە گرنگیدان بە وردبینی و ڕوونی بەشداریکردن لە ڕوونکردنەوەی کتێبە وەرگێڕدراوەکان و بڵاوکردنەوەیان لە نێوان خەڵکدا.[١]

هەندێک کتێبی وەرگێڕدراو لە ڕێگەی:

١- لێکدانەوە: هەندێک کتێب لە لایەن وەرگێڕانەوە بە شێوەی زارەکی وەرگێڕدراون.

٢- وەرگێڕان لە زمانێکەوە بۆ زمانێکی تر: هەندێک کتێب لە زمانێکەوە بۆ زمانێکی تر وەرگێڕدراون، پاشان وەرگێڕدراونەتە سەر زمانی عەرەبی. [٢]

گرنگترین ئەو کتێبانەی کە لە سەردەمی خەلیفە مأمون وەرگێڕدراون:

١- کتێبەکانی فەلسەفە: وەک "سیاسەت" لە نووسینی ئەرستۆ

٢- کتێبەکانی تایبەت بە پزیشکی: وەک "یاسای پزیشکی" لە نووسینی هیپۆکراتس، و "نەخۆشییە توند و درێژخایەنەکان" لە نووسینی گالین.

٣- کتێبەکانی فەلەکناسی: وەک کتێبی "Almagest" لە نووسینی بەتلیمۆس.

٤- کتێبەکانی بیرکاری: وەک "بنەماکان"ی ئیوکلید.

کاریگەری بزووتنەوەی وەرگێڕان لە سەردەمی خەلیفە مأمون بزووتنەوەی وەرگێڕان یارمەتی گواستنەوەی زانست و زانستەکانی لە شارستانییەتە جۆراوجۆرەکانەوە بۆ شارستانیەتی ئیسلامی دا و بەشداری کرد لە ڕێنێسانسێکی زانستی و کولتووری لە جیهانی ئیسلامیدا و بووە هۆی سەرهەڵدانی زانا و بیرمەندە دیارەکان لە بوارە جیاجیاکاندا.[١]

---

[١] مصطفى، أشرف معوض مرشدك إلى الترجمة الصحيحة، مطابع ابن سينا، القاهرة. (٢٠٠٠): ٦٤

[٢] شلبي، أحمد موسوعة التاريخ الإسلامي والحضارة الإسلامية العصر العباسي الأول، الطبعة السادسة،ط.القاهرة، مكتبة النهضة المصرية ، (١٩٨٢) ،ص٢٣

[١] محمد عصفور، الترجمة طريق إلى المستقبل، مؤتمر اللغة العربية في المؤسسات الأردنية، منشورات أردنية مجمع اللغة العربية الأردني، ٢٠٠٩، ص٣٠

باسی چوارەم : ئەنجامی وەرگێڕان و کاریگەرییەکەی

بزووتنەوەی وەرگێڕان لە سەردەمی عەباسیدا دیاردەیەکی کولتووری گرنگ بوو کە کاریگەرییەکی زۆری لەسەر بیرکردنەوە و شارستانیەتی عەرەبی هەبوو. لەم سەردەمەدا بزووتنەوەی وەرگێڕان بۆ زمانی عەرەبی گەشەی کرد و بوو بە پیشەیەکی دامەزراو و سەربەخۆ. پاڵپشتی خەلیفە عەباسییەکان وەکوو مأمون بۆ ئەم بزووتنەوەیە کاریگەرییەکی بەرچاوی هەبوو لە گواستنەوەی زانست و کولتوور لە گەلانی جۆراوجۆرەوە بۆ جیهانی ئیسلامی.[٢] کاریگەری وەرگێڕان لەسەر بیرکردنەوە و ئەدەب و کولتوور بەرچاو بوو، چونکە بەشداری کرد لە بەرزکردنەوەی ئاڵوگۆڕی کولتووری و دەوڵەمەندکردنی مەعریفی. بەشێک لە وەرگێڕە بەناوبانگەکانی ئەم سەردەمە بریتی بوون لە هونەین کوڕی ئیسحاق و ئەلکیندی و ئیبن سینا، چونکە هەوڵیان دەدا بۆ گواستنەوەی زانست و بیرۆکەکان.[٣]

ئەنجامی وەرگێڕان دەوڵەمەندکردنی شارستانیەتی عەرەبی وەرگێڕان بووە هۆی گواستنەوەی زانست و زانستەکان لە شارستانییەتە کۆنەکانەوە، وەک یۆنانی و فارسی و هیندی بۆ شارستانیەتی عەرەبی و وەرگێڕان یارمەتیدەر بوو لە پەرەپێدانی بیری عەرەبی لە بوارە جیاوازەکاندا، وەک فەلسەفە، پزیشکی، فەلەکناسی، بیرکاری، کیمیا. و وەرگێڕان بووە هۆی سەرهەڵدانی زانستە نوێیەکان کە لە شارستانیەتی عەرەبیدا بوونیان نەبووە، وەک لۆژیک و ئیلاهیات و فەلەکناسی. هەروەها وەرگێڕان یارمەتیدەر بوو بۆ بڵاوبوونەوەی زمانی عەرەبی وەک زمانێکی زانستی و کولتووری جیهانی.[٤]

کاریگەری خەلیفە مأمون خەلیفە مأمون زۆر هانی وەرگێڕانی دا و پارەی بۆ تەرخان کرد و ماڵی حیکمەتی لە بەغدا دامەزراند تا ببێتە ناوەندێک بۆ وەرگێڕان و لێکۆڵینەوەی زانستی و خەلیفە مأمون زانایانی لە هەموو جیهانەوە ڕاکێشا، و پشتگیری و هاندانی بۆ کارکردن لە بواری وەرگێڕاندا و

---

[٢] المشوخي، عبد الله (١٩٨٢) موقف الإسلام والكنيسة من العلم الأردن: مكتبة المنار.

[٣] أحمد شلبي موسوعة التاريخ الإسلامي والحضارة الإسلامية، العصر العباسي الأول، الطبعة السادسة، ط.القاهرة، مكتبة النهضة المصرية ، (١٩٨٢).ص ٦٧-٦٩

[٤] أمين حسين، الترجمة في بغداد في العصر العباسي الأول، مجلة المريد الفصلية، العدد الثالث، ٢٠٠٣، العراق.ص٦٧

گرنگترین کتێبە زانستی و فەلسەفییەکان لە سەردەمی خەلیفە مأمون وەرگێڕدراون، وەک کتێبەکانی ئەرستۆ و بەتلیمۆس و گالین.[1]

نموونەی کاریگەری وەرگێڕان:

١-پەرەپێدانی فەلەکناسی: وەرگێڕانی کتێبەکانی فەلەکناسی یۆنانی یارمەتیدەر بوو بۆ پەرەپێدانی فەلەکناسی عەرەبی، فەلەکناسی گەورەی عەرەبی وەک ئیبن ئەلحەیثام سەریان هەڵدا.

٢- پەرەسەندنی زانستی پزیشکی: وەرگێڕانی کتێبە پزیشکییەکانی یۆنانی یارمەتیدەر بوو لە پەرەسەندنی زانستی پزیشکی عەرەبی و زانای گەورەی پزیشکی عەرەبی وەک ئیبن سینا سەریان هەڵدا.

٣- گەشەسەندنی فەلسەفەی عەرەبی: وەرگێڕانی کتێبی فەلسەفەی یۆنانی یارمەتیدەر بوو بۆ پەرەپێدانی فەلسەفەی عەرەبی و فەیلەسوفی گەورەی عەرەبی وەک ئیبن ڕوشد سەریان هەڵدا.[2]

---

[1] الطوري ، بشير متي توما ، (مدرسة الرها ، المجلد السادس ، العدد ١، بغداد : مجلة المجمع العلمي العراقي ١٩٨١ - (١٩٨٢)،: ٦٦-٦٧

[2] أهل الذمة ودورهم في الترجمة في عهد المأمون،كاتب غير محدد، ٢٠١٧،ص٣٤

دەرئەنجام :

لە سەردەمی مأمون ، بزووتنەوەی وەرگێڕان زۆر بەرجەستە بوو، بەو پێیەی شایەتی بووژانەوەی چالاکیی زانستی و وەرگێڕانی کتێب لە بوارە جیاوازەکاندا بوو. مأمون لەسەر بنەمای فەلسەفەی ئیسلامی ئەو بیرۆکەیەی گرتەبەر کە کات سنووردارە و تەنیا بە زەبری هێز دەتوانێت سەرەتای هەبێت. بەم شێوەیە جوڵە و جووڵە لە دونیادا ئاماژەیە بۆ ئەوەی کە دروست بووە، ڕەنگدانەوەی بیروباوەڕی ئیسلامییە کە خودا جیهانی لە هیچەوە دروست کردووە. ئەم قۆناغە لە مێژووی وەرگێڕان و فەلسەفەدا بەشێکی سەرەکی بووە، چونکە لە ژێر کاریگەری ئەفلاتونیزم و سەرهەڵدانی یەکەم فەیلەسوف لەم سەردەمەدا بووە.

١. پێشخستنی حەز و ئارەزووی زانست و زانست بە کردنەوەیماڵی حیکمەت و کتێبخانە.

٢. دامەزراندنی زانا و وەرگێڕ بۆ وەرگێڕانی دەقی فەلسەفی و زانستی لە زمانی یۆنانی و فارسی و سانسکریتەوە بۆ زمانی عەرەبی.

٣. هاندانی هاوکاریی کولتووری لەگەڵ شارستانییەتەکانی تر بۆ هەڵمژینی زانیاری و تێگەیشتنی زیاتر.

٤. میراتێکی دەوڵەمەند و هەمەچەشنی وەرگێڕان کە بەشدارە لە پێشکەوتنی کولتووری عەرەبی و ئیسلامی.

سەرچاوە ڕەسەنەکان

- الدينوري أبو محمد عبد الله بن مسلم بن قتيبة الدينوري ت 276هـ/890م، الإمامة والسياسة، تاريخ الخلفاء، الجزء الثاني، تحقيق طه محمد الزيني، دار الحلبي للنشر والنشر. التوزيع، القاهرة،1967،
- الذهبي : شمس الدين محمد بن أحمد بن عثمان الذهبي (ت 748هـ / 1347م) : تاريخ الإسلام ووفيات المشاهير والأعلام / تحقيق : عمر عبد السلام 2.ط. بيروت: دار الكتاب العربي،

سەرچاوە

- أحمد شلبي موسوعة التاريخ الإسلامي والحضارة الإسلامية، العصر العباسي الأول، الطبعة السادسة، القاهرة، مكتبة النهضة المصرية(1982)
- أحمد فريد الرفاعي، سردمي المأمون، بيروت، 2012،
- أمين حسين، الترجمة في بغداد في العصر العباسي الأول، مجلة المريد الفصلية، العدد الثالث، 2003، العراق.
- أهل الذمة ودورهم في الترجمة في عهد المأمون،كاتب غير محدد، 2017،
- إنعام بيوض مناور، الأساليب الفنية للترجمة، رسالة ماجستير مقدمة إلى معهد الترجمة بالجزائر، الجزائر العاصمة، 1992.
- جواهري، الصحاح، دار إحياء الطروط العربي، 1999، المجلد الرابع. خلوصي، صفا (1956). فن الترجمة، مطبعة دار المعرفة، بغداد. ح. الجواهري، الصحاح، دار إحياء الطروط العربي، ، المجلد الرابع. خلوصي، صفا (1956). فن الترجمة، مطبعة دار المعرفة، بغداد. 1999
- جوتاس، ديمتري (2003). الفكر اليوناني والثقافة العربية، ترجمة وترجمة نقولا زيادة، مركز دراسات الوحدة العربية، بيروت 20 فرناند بروديل (1999) ترجمة حسين شريف تاريخ ونحو الحضارات الهيئة العامة المصرية للكتاب،
- جورج منان، اللغويات والترجمة، ترجمة أحمد زكريا إبراهيم، تحقيق أحمد فؤاد عقيقي (القاهرة: المجلس الأعلى للثقافة)، 2002
- الحياة في عصر الخليفة المأمون ،مؤلف كاتب غير محدد،2008
- د. عماد الدين الجبوري: حركة الترجمة في حضارة العرب الإسلامية " – شبكة الموصل. محمد عبد المنعم خفاجي الآداب العربية في العصر العباسي الأول. 1. ط. بيروت: دار .الجيل، 1412هـ /1992م،

- د. عامر النجار : حركة الترجمة وأهم أعلامها في العصر العباسي د.ط. القاهرة : دار المعارف، 1414هـ /1993م،
- الدوري، عبد العزيز ، ، العصر العباسي الأول ، ط 2، ط. بيروت : دارالطليعة (1988).سوريان، ك.، فلورين فن الترجمة، ترجمة. حياة شرارة، منشورات وزارة الثقافة والفنون، القاهرة .)1979(
- سكوت ل. مونتغمري، العلم في الترجمة، ترجمة إبراهيم الشهابي، وزارة الثقافة، 2010، ط1،
- سوريان، ك، فلورين فن الترجمة، ترجمة د. حياة شراره منشورات وزارة الثقافة والفنون،ط. القاهرة،(1979)
- شلبي، أحمد ، موسوعة التاريخ الإسلامي والحضارة الإسلامية العصر العباسي الأول، الطبعة السادسة،ط.القاهرة، مكتبة النهضة المصرية,(1982)
- الطوري ، بشير متي توما ، (1981) – (1982)، مدرسة الرها ، المجلد السادس ، العدد ١، بغداد : مجلة المجمع العلمي العراقي
- عبد الرحمن بدوي : موسوعة الحضارة العربية الإسلامية 1. عمان: دار الفارس للنشر والتوزيع، 1416 هـ / 1995م،.
- علي المقابي ، حركة الترجمة في العصر العباسي العلاقة مع الآخر، وزارة التربية والتعليم الأردنية، (2009)
- علي منيف شهلا، آخر الأيام في حياة الخلفاء، انظر محمد عبد الرحيم، دار كتابي عربي، القاهرة، 1998
- علي النملة، الترجمة والترجمة في الحضارة الإسلامية، مطبعة مكتبة الملك فهد الرياض الوطنية، الطبعة الثالثة، 2006م.
- العمرجي، أحمد شوقي ابراهيم المعتزلة في بغداد وأثرهم في الحياة الفكرية والسياسية من خلافة المأمون حتى وفاة المتوكل على الله ، ط1، القاهرة : مكتبة مدبولي(2000)
- غنيمة، عبد الفتاح مصطفى (2000). تعريب التعليم والعولمة، مجلة منبر الإسلام، المجلس الأعلى للشؤون الإسلامية. القاهرة: العدد 4، ربيع الآخر 1421هـ يوليو 2000م.
- فخري حامد رشيد المهدوي، ترجمة في عهد الخليفة المأمون، مجلة مداد للفنون، العدد 9، 2002، القاهرة.
- لاسي أوليري : ترجمة د. وهيب كامل ، علوم اليونان وسبل انتقالها إلى العرب ، مكتبة النهضة المصرية لنشر والتوزيع ، 1962، القاهرة،

- محمد عصفور، الترجمة طريق إلى المستقبل، مؤتمر اللغة العربية في المؤسسات الأردنية، منشورات أردنية مجمع اللغة العربية الأردني، 2009.
- محمد مصطفى هدارة، المأمون الخليفة العالم ، 2014،
- مريم سلامة كار، ترجمة في العصر العباسي، رسائل حنين بن إسحاق، ترجمة نجيب عزاوي، منشورات وزارة الثقافة، ط1، 1998، دمشق، سوريا،
- مزامير داود النص المترجم في عهد المأمون، رسول كاظم عبد السادة، 2018،
- المشوخي، عبد الله موقف الإسلام والكنيسة من العلم الأردن: مكتبة المنار) .1982
- مصطفى، أشرف معوض مرشدك إلى الترجمة الصحيحة، مطابع ابن سينا، القاهرة) .2000
- معروف ، ناجي ، المراصد الفلكية ببغداد في العصر العباسي ، ط.بغداد: دار الجمهورية،، (1967 م)
- معن علي المقابلة : حركة الترجمة في العصر العباسي تواصل مع الآخر، وزارة التربية والتعليم الأردنية،)2009(
- المناوي، محمود فوزي. أزمة التعريب، القاهرة، مركز الأهرام للترجمة والنشر) .2002
- منتصر، عبد الحليم تاريخ العلم ودور العلماء العرب في تقدمه، الطبعة التاسعة، دارالمعارف، القاهرة) .1996
- نسيم المجالي حنين بن إسحاق وعصر الترجمة العربية، المركز القومي للترجمة، القاهرة الطبعة الأولى،2018،
- النملة، على ابراهيم مراكز الترجمة القديمة عند المسلمين، مجلة جامعة الإمام محمد بن سعود الإسلامية، الرياض، ع 40 ، رجب 1411، فبراير، (1991)
- وهبة مجدي معجم مصطلحات الأدب انكليزي فرنسي عربي، مكتبة لبنان، بيروت) .1974.)
- يوسف، محمد حسن كيف تترجم الكويت، ط(2006).
- http://alkhalil81.0fees.us/Alma%27amoon1.html